



ULEFOSS ROTARY KLUBB

REFERAT FRA KLUBBMØTE/BESØK

| Dato | År | Referent |
|---------|------|----------------|
| 12. mai | 2016 | Øystein Haugen |

Dagens møte var et besøk på «Hørteverket».

Vi var så heldige å bli tatt imot og vist rundt av Peter Sevatdal, en uhyre kunnskapsrik mann om lokalhistorien på og rundt Hørte. Dertil var han en fremragende forteller, som gjorde besøket til en virkelig opplevelse.

Desto trasigere var det derfor at kun 7 rotaryvenner fant anledning til å ta turen til Hørte (Sigmunn, Liv Sonja, Miklos, Hermann, Ola, Per Harald og Øystein).



En oppmerksom gjeng lytter til en engasjert og engasjerende forteller. Legg merke til referenten t.v. Han gjør en jobb for oss alle!

De fleste av oss hadde nok hørt om Hørteverket tidligere, men historien ble nå krydret med mange anekdoter og historiske fakta.

Hørteverket var i sin tid (1680 - begynnelsen av 1800-tallet) et underbruk av Ulefos Jernværk, igangsatt av Halvor Borse, hjartdøl og prest¹.

Jakt på fossekraft gjorde at barrier med råjern fra Ulefos Jernværk ble fraktet med båt + hest til Hørte, der det ble bygget hammere for primært å lage stangjern som ble sendt videre til smier for videre bearbeiding. Det ble også laget spiker og ståltråd.

En hammer² kunne veie 500 kg, med skaft på 4 meter, og kunne levere et slag hvert 4.-5. sekund. Jernet fikk flere runder av gløding underveis.

Hammerne laget et arbeidsmiljø dominert av støy og varme, og mange av arbeiderne var tunghørte.

På Hørte var det også mølle og trolig oppgangssag, og i en 100 års periode (1860 - 1960) var det mye fløtning i vassdraget.



På Hørte bodde det mye folk i «industriperioden», og stedet hadde to butikker. Her er vi i tunet ved den ene.

Halvor Borse fikk en sørgelig endelikt, da han ble snikmyrdet i 1701. Han bodde på Fjære Gård.

På begynnelsen av 1880-tallet ble hammerne ødelagt av flom og virksomheten opphørte. Cappelen kjøpte det hele i 1836.

Der var også dampfargereri og garveri på Hørte.

Livet på Hørte var karakterisert av at hver gang det var nedgang,

kom det nye ressurspersoner/grundere til unnsetning.

En av disse var Waldemar Rye, kaptein i hæren, en hensynsløs, kapitalsterk gründer, som satte i gang og fikk til mye på Hørte³.

¹ Se <https://no.wikipedia.org/wiki/Borse>, og https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Halvor_S%C3%B8rensen_Borse, samt tillegg nederst i dette dokumentet

² Se <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Hammer> for mer informasjon om hammer / stangjernshammer, eller hammermølle.

³ En av flere brødre av offisersslekt fra Bø, hvorav den mest kjente er den dansk-norske krigshelt Olaf Rye.

Hans hensynsløshet illustreres ved en beretning om at han en gang kjørte en soldat så hardt i straffeeksersis at vedkommende døde av det. Som straff skulle Waldemar hver 1. januar sitte i Bø kirke i kledd fangedrakt. (Han gjorde det visstnok EN gang.)

En annen redningsmann skal ha vært Ellef Andersen Larønning, mannen som startet fargeriet og garveriet.



Som vanlig hadde vår utmerkede festkomité sørget for både kaffe og litt å bite i. God

Etter en sving bortom Hørte Landhandleri, rundet vi av med medbragt kaffe og hyggelig prat.



“Steinmerra” ved gamle Gaara kirke. “Jaggu noe til stein!”

Peter Sevatdal fikk overrekt en Ulefoss-dame som takk.

På veien hjem svingte vi oppom restene av Gåra Stavkirke (bare en torturstein («steinmerr») og bauta / gapestokk igjen). Dette er ikke merket på noen måte, rart nok.

Referent: Øystein



Imponerende dimensjon på steinmerra.



Peter Sevatdal peker ut den bratte bakken hvor karene på Hørte gjorde karstykke på ski – det gjaldt å komme ned bakken uten å søle noe av ølet i bollen som de hadde i hendene ... Huset med grønne karmen bak gruppen ble bygget og bebodd av kaptein Waldemar Rye.



Historie i motlys: Miklos og Hermann beundrer den gamle bensinpumpen ved landhandelen.

Gamle kolleger knegger best ...



Vedlegg

Fra nettsider, m.v.

Sammenrasket av Per Harald Hermansen, av ren egeninteresse. Stoff og henvisninger nedenfor representerer kun en brøkdel av det stofftilfanget som finnes på nett og i arkiver.

1. Fra Norges land og folk – Bratsberg Amt

- https://no.wikisource.org/wiki/Side:Norges_land_og_folk_-_Bratsberg_amt_2.djvu/341

Her er det stoff om både godseier- og kjøpmannsfamiliene, og ikke minst om Fensgruvene, Ulefos Jernverk og Hørtehammeren.

2. Om norske jernverk

Sider der Hollen jernverk og Fehnsgruberne er omtalt, mellom mye annet:

- [De gamle norske jernverk - http://runeberg.org/jernverk/0011.html](http://runeberg.org/jernverk/0011.html)

3. Holla-boka

Holla-boka inneholder stoff om både personer og virksomheter relatert til innholdet i dette møtereferatet.

4. FORFEDRE og ETTERSLEKT til Joachim Halvorsen

Borse (<http://www.pinaas.no/slekt/borse.htm>):

Halvor Sørensen Borse #1138, f. 00-00-1640, Hjartdal, d. 00-00-1701, Ulefos.

Halvor Sørensen Borse levde sine barneår i Hjartdal. Han var så vidt blitt konfirmert da faren døde. Dersom det medfører riktighet at moren var datter av kapellan Henrik Baad i Gjerpen, er hans videre bosted Gjerpen. I Skien gikk han gjennom latinskolen. Hvorvidt han gikk videre i sin studier, kjenner er ikke bestemt til. Han hadde imidlertid flere utenlandsopphold. Det var på det praktiske plan, innenfor handel og industri, han hadde sin styrke. Han skaffet snart borgerskap som kjøpmann. Det var bergverksdrift som sto hans interesse nærmest. Gjennom sitt første ekteskap, kom han automatisk inn i det toneangivende miljø, foruten at han skaffet seg en betydelig medgift. Den 01.01.1672 begynte han i stillingen som forpakter/forvalter ved Ulefoss Jernverk. Året 1776 kjøpte han Jernverket ved Ulefoss, likeså Holla gård.

Det heter i boken "Holla 1" at selv om Ulefoss Jernverk startet året 1652, ble Halvor Borse

betraktet som den egentlige grunnlegger av bedriften. I boken "Ulefoss Jernverk, 1657 - 1957" av Yngvar Hauge, er Halvor Borses gjerning ved bedriften viet stor oppmerksomhet. Den første tiden bodde han på Ulefoss. Senere flyttet han til Fjære gård i Solum, et sted som lå gunstig til på grunn av rettighetene med transport av malm fra verket på Ulefoss. Han kjøpte denne gården.



Etterhvert skaffet Halvor seg flere jernverk og eiendommer i Telemark. I flg. Elisa Tandbergs bok om "Slekten Bomhoff" var han den største jordegodsbesitter i distriktet. Han var dessuten skipsreder med "488 lester" skip i Skien handelsflåte. Han var en tid rådmann i Skien, hadde tittel som Commerceraad og Bergamtassessor m.m.

Man må også nevne hans tragiske død en gang han var ute og kjørte i sin karjol over Geiteryggen, nær Skien.
(*Skien's lufthavn ligger i dag på Geiteryggen*)

Fra Inger Andreassens slektsbok "Prestenslekt" hentes:

Året 1701 ble Halvor Borse under mystiske omstendigheter drept på Geitryggen, skutt gjennom hode av en ukjent person. Denne hendelse satte spekulasjoner i gang. Borse hadde vært en hard mann som alltid satte sin vilje gjennom. Det kunne også være dem som av flere andre grunner så at hans levedager ble avsluttet.

Andre kilder beretter om at hans nærmeste pårørende ba om kirkens bistand til å finne den skyldige. Morderen ble aldri funnet.

Nicolay W. Coch skriver at Commerceråden fikk en voldelig død, idet han på veien hjem til sin gård Fjære i Solum blev drept på Gjeteryggen i 1701 av en som fridde til hans datter, men som han ikke vilde vite noe av. Han er begravet ved Solum kirke, og gravferden nevnt i de tidligste bevarte kirkebøkene for Solum kirke. (ref. Bygdebok)

- Se også <https://www.geni.com/people/Halvor-S%C3%B8frensen-Borse/6000000002929268496>

5. Historie fra andre jernverk, om jernfremstilling, m.v.

Her er litt mer stoff for videre lesning om fremstilling av jern , smijern, masovner, vannhjul m.m.:

- Fritzøe verk ved Larvik: http://www.stavernguiden.no/fritzoe_verk.htm
- Om Bærums verk m.v. : Fra <http://maridalensvenner.no/trekk-fra-maridalens-kulturhistorie.164109-25783.html>:

Industri og veier

I 1791 ble Sørkedalsgodset og Bærum Verk slått sammen under Peder Ankers ledelse. Jernverket trengte store mengder trekull til å utvinne råjernet av jernmalmen. Og Sørkedalsgodset hadde mer trelast enn det de fikk solgt som tømmer.

Peder Anker hadde alt bygget vei for frakt av jernmalm fra Bærums verk til Fossum ved Lysakerelven, der det ble anlagt masovn og stangjernshammer. Nå ble veien bygget videre fram til Skjærsvjøelva ved Maridalsvannet og til Hammeren. Det første som ble fraktet fram til Hammeren på den nye veien var en stangjernshammer som ble flyttet fra Gammelverket i Lommedalen til Hammeren. Her ble det så bygget masovn og produksjon satt i gang. Maridalshammeren ble bygget på grunn bygslet av Kirkeby. Da Anker i 1798 overtok Hakadal Verk ble jernet kjørt fra Hakadal til Hammeren. Driften ble imidlertid utvidet med seks spikerhammere, et skjæreverk og en hammer til mindre smiarbeider.

Masovnen ved Hammeren fikk kort levetid. I 1860-åra svikter det utenlandske markedet, og driften stagnerer. Men så sent som i 1865 var det 22 arbeidere og en oppsynsmann ved hammeren og smelteovnen. I 1874 stoppet driften på hammerne både på Fossum og i Maridalen.

Siljan og Moholt

- Siljan historielag tilbyr guiding ved Moholt jernverk sør i Siljan (kunne vært en fin utflukt for Ulefoss rotaryklubb), som var en avlegger av Fritzøe jernverk i Larvik. Rester av masovnen står fortsatt her, likeledes en gigantisk kullkjeller. Her var også et hammerverk. Malmen kom for øvrig fra jerngruver på Langøy ved Kragerø, og fra Arendalskanten.
- <https://dittdistrikt.no/aktiviteter/580294/guiding-p%C3%A5-moholt-jernverk>.